

R E C E N Z J A

rozprawy doktorskiej mgr Natalii Dąbrowy nt. „Wybrane cechy osobowości, style przywiązania i kompetencje społeczne a intensywność używania portali społecznościowych”

Niniejsza recenzja została opracowana na zlecenie Instytutu Psychologii Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie z dnia 14.06.2022 roku. Celem głównym recenzji jest ocena zawartości merytorycznej oraz wartości naukowej tej dysertacji, ze szczególnym uwzględnieniem takich elementów, jak ogólna ocena treści i układu strukturalnego, wskazówek dotyczących koniecznych rozszerzeń i skreśleń, poprawności stosowanych definicji, terminów i nazw, a także stwierdzenie czy poziom naukowy poszczególnych elementów pracy odpowiada jej przeznaczeniu.

Manuskrypt recenzowanej pracy obejmuje łącznie 223 ponumerowane strony. Całość tekstu została podzielona na cztery rozdziały merytorycznie związane z tematem pracy, zaś dodatkowo występuje dyskusja wyników i bibliografia. Dokonany podział zawartości wydaje się być trafny i adekwatny z punktu widzenia wiodącego problemu pracy. Poszczególne elementy składowe rozprawy poniżej zostaną ocenione w kolejności ich występowania w spisie treści.

Recenzowaną rozprawę rozpoczyna krótkie streszczenie. Jego struktura odbiega jednak od powszechnie przyjętych wzorców (tzn. wprowadzenie, metodologia, wyniki i wnioski), co utrudnia potencjalnemu czytelnikowi zapoznanie się z założeniami i najważniejszymi rezultatami pracy. Ponadto w wersji angielskiej występują pewne błędy gramatyczne i interpunkcyjne, np. na s. 4 (wiersz 6) zamiast „Both positive...” powinno być „Both the positive...”; na s.4 (wiersz 16) zamiast „was done” powinno być „was performed” oraz zamiast „explaining the time” powinno być „that explain the time”. Dlatego proponuję korektę tej części pracy.

Część teoretyczna pracy obejmuje dwa rozdziały. Pierwszy zatytułowany został „Współczesne formy komunikacji (Szanse i zagrożenia)”. Autorka przedstawia w nim, w dużym skrócie, rozwój telefonii komórkowej oraz Internetu na świecie i w Polsce.

Więcej miejsca, co jest słuszne w tym przypadku, poświęca zagrożeniom dla psychologicznego i społecznego funkcjonowania jednostki ludzkiej związanym z tymi formami komunikowania się. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest charakterystyce mediów społecznościowych, które umożliwiają interakcje międzyludzkie online na skalę praktycznie nieograniczoną. Autorka przytacza formy i charakterystyczne cechy poszczególnych rodzajów mediów. Wpływają one na rozwój nowych potrzeb, wcześniej nie występujących, jak np. ciągłą potrzebą bycia na bieżąco, m.in. w kwestii różnorodnych wydarzeń, mody czy rozwoju technologicznego. U niektórych osób przejawia się to występowaniem zjawiska określanego skrótem FOMO (Fear of Missing Out), oznaczającego „strach przed niewykorzystaniem wszystkich dostępnych opcji i jednoczesną utratę spodziewanej radości, związanej z wyczerpaniem tych możliwości”. W tej części Autorka przytacza przykłady badań autorów zagranicznych i krajowych poświęconych negatywnym aspektom nadużywania mediów społecznościowych.

Rozdział drugi zawiera podstawowe informacje odnoszące się do takich kwestii, jak cechy osobowości, style przywiązania i kompetencje społeczne. W tym kontekście Autorka przytacza definicje podstawowych pojęć oraz koncepcje wyjaśniające znaczenie i rolę tych wymiarów dla funkcjonowania jednostki. Wśród koncepcji osobowości najwięcej miejsca zajmuje Model Pięcioczynnikowy (tzw. Big Five), który został wykorzystany w badaniach przeprowadzonych przez Autorkę. Stosunkowo dokładnie omówiony został rozwój stylu przywiązania w ontogenezie. W związku z tym Autorka przytacza wyniki uzyskane przez takich badaczy, jak Bowlby, Harlow, Ainsworth, Zimbardo, Erikson i inni. Nieco krócej został potraktowany rozwój kompetencji społecznych, które warunkują efektywność funkcjonowania jednostki w swoim środowisku. Wydaje się, że samo definiowanie tych kompetencji oraz charakterystyka elementów, jakie się na nie składają, jest niewystarczające z punktu widzenia tematu pracy. Dlatego ten podrozdział powinien być uzupełniony o wiedzę z zakresu psychologii rozwojowej odnoszącą się do ewolucji kompetencji społecznych w ontogenezie.

Część badawczą pracy rozpoczyna rozdział trzeci nt. „Metodologia badań”. W pierwszej kolejności Autorka formułuje cele własnych badań, a następnie pytania i hipotezy badawcze, w których zakłada występowanie określonych zależności pomiędzy

wyodrębnionymi zmiennymi. Jako zmienna zależna występuje tu „ilość czasu spędzane w mediach społecznościowych”, zaś zmiennymi niezależnymi są „cechy osobowości”, „styl przywiązania”, „kompetencje społeczne” oraz wybrane cechy socjodemograficzne (płeć, wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie i stan cywilny). Pomiar tych zmiennych został dokonany za pomocą odpowiednio dobranych narzędzi, jak Inwentarz Osobowości NEO-FFI, Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych M. Plopy, Test Uzależnienia od Internetu oraz wywiad skategoryzowany. Badania zostały przeprowadzone w 100-osobowej grupie osób dorosłych (wiek od 20 do 50 lat), przy czym 63 stanowiły kobiety, zaś 37 – mężczyźni. Z doбором badanych osób wiążą się pewne wątpliwości. Np. na s. 66 (wiersze 3-5) Autorka stwierdza, że *„Wszystkie osoby zadeklarowały korzystanie z Internetu oraz korzystanie z portali społecznościowych, co było kryterium włączenia do grupy badawczej. Jedna osoba ze 100 zadeklarowała, że nie korzysta z Internetu”*. W zdaniu tym występuje wyraźna sprzeczność, która powinna być wyjaśniona. Ponadto wśród respondentów jedynie 3% stanowią osoby ze środowiska wiejskiego, co ogranicza interpretację roli zmiennej jaką jest środowisko zamieszkania. W opisie procedury badawczej brak jest szczegółowej informacji odnoszącej się do sposobu kontaktowania się z respondentami i kwalifikowania ich do badań. Trzeba także dodać, że przedział wiekowy badanych (30 lat) wydaje się zbyt szeroki. Należy bowiem przewidywać, że pomiędzy typowym 20- a 50-latką występują istotne różnice w zakresie wyodrębnionych zmiennych, zwłaszcza kompetencji społecznych, wynikające naturalnie ze zmian rozwojowych, jakim oni podlegają. Uwagę zwraca też stosunkowo mały odsetek mężczyzn objętych badaniami. W obliczu wyżej zasygnalizowanych wątpliwości proponuję, aby w końcowej części rozprawy Autorka dodatkowo rozszerzyła akapit poświęcony ograniczeniom związanym z uzyskanymi wynikami. Z pewnością nie mogą one być uogólnione na całą populację osób korzystających z mediów społecznościowych. Ponadto założenia badawcze sformułowane w tym rozdziale nie zostały poprzedzone uzasadnieniem wyboru tematu. Warto przypomnieć, że w naukach empirycznych struktura procesu badawczego rozpoczyna się od zwerbalizowania problemu naukowego w postaci określonych pytań, następnie zbudowania modelu teoretycznego, dokonania selekcji ważnych czynników, wysunięcia centralnych hipotez, założeń pomocniczych, itd. Poczynione tu uwagi i propozycje zmian służą wyłącznie doskonaleniu

warsztatu badawczego Autorki w kontekście ewentualnych przyszłych badań i związanych z nimi publikacji.

Pewne wątpliwości wynikają również ze struktury rozdziału 3. Np. podrozdział „Korzystanie z Internetu przez badań grupę” (s.68) i następne, powinny być raczej przeniesione do rozdziału 4, gdyż poświęcone są analizie uzyskanych rezultatów badań.

Rozdział 4, zatytułowany „Prezentacja wyników badań”, rozpoczyna charakterystyka podstawowych statystyk opisowych zastosowanych w odniesieniu do badanych zmiennych ilościowych. Następnie Autorka przechodzi do omówienia roli wybranych czynników w determinowaniu sposobu i czasu korzystania z Internetu i mediów społecznościowych (m.in. pandemii, rodzaju portalu, czy rodzaju przekazywanych treści), a także oceny poziomu uzależnienia respondentów od Internetu. Analiza zależności pomiędzy czasem spędzonym w Internecie a cechami osobowości wskazała na istotną rolę neurotyczności, zaś w zakresie pozostałych czterech cech, według koncepcji Big Five, występujące zależności nie osiągnęły wymaganego poziomu istotności statystycznej. Cechy osobowości również nie korelowały istotnie ze stażem obecności w portalach społecznościowych, rodzajem portalu, oceną ważności posiadania na nim osobistego konta oraz innymi szczegółowymi zmiennymi.

W podobny sposób została przeprowadzona analiza zależności występujących pomiędzy stylami przywiązania a sposobem korzystania z Internetu i portali społecznościowych. Wykazała ona m.in. brak istotnych korelacji pomiędzy wyodrębnionymi stylami przywiązania a czasem spędzonym w sieci, stażem obecności na portalach społecznościowych, motywacją do założenia konta osobistego, satysfakcją z korzystania z określonego portalu, częstotliwością komunikowania się z innymi oraz szeregiem innych zmiennych szczegółowych.

Z kolei kompetencje społeczne badanych słabo korelowały z czasem spędzonym w sieci, stażem obecności w portalach społecznościowych, liczbą dni korzystania z portali w ciągu miesiąca, motywacją do założenia konta osobistego, rodzajem portalu, czy preferowanym rodzajem aktywności na portalach społecznościowych.

Natomiast statystycznie istotne zależności występujące pomiędzy zmienną zależną a ważniejszymi zmiennymi niezależnymi zostały przez Autorkę wykorzystane głównie do weryfikacji hipotez badawczych. W odniesieniu do hipotezy pierwszej okazało się,

że osoby spędzające więcej czasu w mediach społecznościowych cechowały się wprawdzie wyższym poziomem neurotyczności i niższym poziomem sumienności i ugodowości, ale wbrew wcześniejszym oczekiwaniom nie cechowały się wyższym poziomem ekstrawersji i otwartością na doświadczenia. W przypadku hipotezy drugiej, zgodnie z założeniem, potwierdzono istotny związek pomiędzy czasem spędzonym na portalach społecznościowych a przejawianym stylem przywiązania. Czas spędzany dziennie na portalach społecznościowych korelował dodatnio z poziomem stylu lękowo-ambiwalentnego przywiązania badanych osób. W pozostałych dwu przypadkach korelacje okazały się nieistotne statystycznie, w związku z tym nie stwierdzono przewidywanych zależności dotyczących stylu bezpiecznego i unikowego. Hipoteza trzecia okazała się całkowicie nie trafna, gdyż nie odnotowano istotnych statystycznie związków pomiędzy poziomem kompetencji społecznych a czasem spędzonym na mediach społecznościowych. Natomiast w przypadku hipotezy czwartej, jedynie niektóre z rozważanych szczegółowych zmiennych niezależnych korelowały istotnie z czasem spędzonym w mediach społecznościowych (np. płeć, wiek, poziom wykształcenia, stan cywilny).

Weryfikacja hipotez została zamieszczona w rozdziale poświęconym dyskusji wyników, co nie wydaje się najszcześniejszym zabiegiem strukturalnym. Proponowałbym przeniesienie jej na koniec rozdziału 4. Jak wiadomo, celem dyskusji wyników jest m.in. porównanie rezultatów badań własnych i przeprowadzonych przez innych autorów krajowych i zagranicznych, określenie co nowego wnoszą one do literatury przedmiotu, a także wskazanie na ograniczenia, jakie są z nimi związane. Weryfikacja hipotez natomiast opiera się na danych liczbowych zawartych w rozdziale poświęconym analizie wyników, dlatego powinna tam być zamieszczona.

Tekst dysertacji zawiera pewną ilość błędów i niedociągnięć o charakterze formalnym odnoszących się do jego strony gramatycznej, stylistycznej, interpunkcyjnej, itp. Oto niektóre przykłady: na s.16 (3 wiersz od dołu) jest „*Dotychczas, w klasyfikacji ICD-10, które zostało wydane w 1995*”; na s.27 (2 wiersz od góry) jest „*...obecnie prawie połowa światowej (4,2 miliarda osób) korzysta z mediów społecznościowych (czego?)*”; na s.38 (8 wiersz od dołu) jest „*Choleryka charakteryzowany był...*”; na s.95 (11 wiersz od góry) jest „*...a poziom cech osobowości badanych osób*”, a powinno być *nasilenie cech*” (uwaga ta odnosi się także do tytułów kolejnych tabel); na s. 116 (8 wiersz od

dołu) jest: „*W następnym kroku postanowiono sprawdzić...*” (powinno być „*W kolejnej fazie...*” lub „*W dalszej kolejności...*”); na s.137 (1-2 wiersz od dołu) jest: „...*powiązane z poziomem stylów przywiązania badanych osób*” (powinno być raczej „*z nasileniem stylów przywiązania*”); itd. Tego rodzaju błędne lub nieprecyzyjne sformułowania powtarzają się wielokrotnie w tekście. Niektóre zdania sprawiają wrażenie, że Autorka nie rozumie istoty zależności występujących pomiędzy badanymi zmiennymi. Np. na s.133 (1-3 wiersz od dołu) jest: „*Poziom stylów przywiązania nie zależał więc znacząco od tego, czy w trakcie pandemii osoby zwiększyły czy też zmniejszyły czas spędzany w Internecie*”. Po przeczytaniu tego stwierdzenia postronny czytelnik mógłby wyciągnąć wniosek, że zmienna zależna (tj. *czas spędzany w Internecie*) mogłaby w określony sposób wpłynąć na zmienną niezależną (tj. *styl przywiązania*), co jest całkowitym nonsensem. Z podanych wyżej względów recenzowany tekst wymaga szczegółowej korekty językowej. Znaczna ilość błędów i niedociągnięć formalnych powoduje też, że w obecnej formie rozprawa nie kwalifikuje się do publikacji jako praca wolnostojąca. W celu podniesienia jej poziomu naukowego, dodatkowo proponuję wprowadzenie następujących zmian i uzupełnień:

1. Z uwagi na dużą ilość szczegółowych danych, jakie dostarczyła analiza wyników, na koniec rozdziału 4 należy dodać krótkie podsumowanie zawierające omówienie najważniejszych zależności występujących pomiędzy badanymi zmiennymi.
2. Ze względu na to, że badania mają charakter jednorazowy (przekrojowy), przy analizie zależności pomiędzy poszczególnymi zmiennymi, Autorka nie powinna raczej używać terminu „wpływ” (np. „*wpływ pandemii na czas spędzany w Internecie*”, s.161 i inne). Określenie wpływu jednej zmiennej na inną wymaga zwykle prowadzenia badań podłużnych, dlatego w tym przypadku powinno się używać terminu „zależność” lub „korelacja”.
3. Bibliografia powinna być ujednolicona gdyż jest przygotowana niezgodnie z zaleceniami APA, (np. Autorka stosuje raz pełną nazwę czasopisma, a innym razem - skróconą; pozycja 4 napisana jest niepotrzebnie dużymi literami, itd.).
4. Przy określaniu zmiennej środowiskowej Autorka nie powinna używać terminu „*miejsce zamieszkania*”, który kojarzy się z adresem, lecz raczej „*środowisko społeczne*” lub „*środowisko zamieszkania*”.

Pomimo zamieszczonych powyżej krytycznych uwag i propozycji zmian w tekście, ogólnie rzecz biorąc, pozytywnie oceniam recenzowaną dysertację. Ta ocena wynika z jej dużej wartości poznawczej oraz faktu, że jej temat odnosi się do interesującego i ważnego społecznie problemu, jakim jest wpływ mediów społecznościowych na zachowanie jednostki. W ostatnich latach problem ten jest przedmiotem wielu badań podejmowanych z różnej perspektywy, w tym także psychologicznej. W tym kontekście recenzowana praca w istotnym stopniu wypełnia istniejącą lukę, gdyż zwraca uwagę na ważną rolę takich zmiennych, jak cechy osobowości, style przywiązania oraz kompetencje społeczne. W ten sposób wzbogaca ona wiedzę psychologiczną i pedagogiczną odnoszącą się do podjętej problematyki. Pewne błędy i niedociągnięcia wymienione powyżej, należy tłumaczyć brakiem doświadczenia badawczego Autorki oraz – prawdopodobnie – pośpiechem, jaki towarzyszył pisaniu tekstu. Z drugiej strony należy docenić jej wysiłek towarzyszący zebraniu dużej ilości danych empirycznych oraz ich analizie.

W tym kontekście stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia podstawowe wymagania stawiane pracom doktorskim, zawartym w Ustawie o tytule naukowym i stopniach naukowych, w związku z czym proponuję dopuszczenie mgr Natalii Dąbrowy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

M. Radziejewski